

Etymologisia huomioita¹

Tämän kirjoituksensa, Virittäjässä julkaisemansa, v. 1917 alkaneen *Etymologisia huomioita*-sarjan viimeisiksi jääneet palat, prof. Toivonen lähetti toimitukselle perjantaina 11:nä toukokuuta 1956, siis viisi päivää ennen kuolemaansa. Hän ei itse enää ennätänyt nähdä sitä ladottuna. Korjausluvun on suorittanut Virittäjän toimitus.

131. Suom. jälki

Ainakin Budenzin ajoista lähtien (ks. esim. MUSz. s. 144) on unk. *jel* 'Zeichen, Anzeichen, Signal' sanaa silloin tällöin vertailtu mm. suom. *jälki* 'Spur' sanaan. Ja onkin kai sanottava, ettei tällaista vertailua ainakaan suoralta kädeltä voitane vääräksi osoittaa. Äänteellinen puoli tuntuu olevan

¹ Tässä kirjoitelmassa on havainnollisuuden vuoksi ja suurien latomisvaikeuksien pelossa hienoa suomalais-ugrilaista transskriptiota paljon muunneltu ja yksinkertaistettu.

järjestyksessä. Suom. *ä*:tä vastaa unk. *e* esim. tapauksissa suom. *käsi* ~ unk. *kéz* 'Hand', suom. *jää* ~ unk. *jég* 'Eis', suom. *täysi* ~ unk. *tele* 'voll', ja suom. *-lk*:-n vastineena on unk. *l* ainakin seuraavissa varmoina pidetyissä sanarinastuksissa: suom. *jalka* ~ unk. *gyalog* 'zu Fuss', suom. *kulkea* 'fortschreiten usw.' ~ unk. *halad* 'id., vorwärts kommen', suom. *valkama* 'Anfurt, Landungsplatz' ~ unk. *válik* 'scheiden, sich scheiden usw.', vaikka suom.-ugr. **-lk*:-n edustajana unkarissa toisissa sanoissa onkin *ll* (esim. *kell*, *mell*, *toll*, *váll*). Myös merkityspuoli näyttää luontevasti sopeutuvan yhteen. Jälkihän on tärkeimpiä merkkejä, mitä kulkija jättää itsestään maastoon, varsinkin lumen verhoamaan. Mutta yhdistelmä on tietysti siitä syystä jäänyt epävarmaksi, että sanat kuuluvat kielikunnan äärimmäisiin päihin eikä muista, välille jäävistä kielistä ole voitu löytää näiden vastineeksi sopivaa sanaa.

Jonkinlainen puuttuva rengas näyttää tässä tapauksessa kuitenkin mahdolliselta esittää unkarille suhteellisen läheisestä kielestä ostjakista, sana (Karj.) Vj. *jǎγə!* 'eräänlainen kirjailu, ein Ornament', Litr., Mj. *jǎγə!* 'piirto, laukki (hevosen, lehmän) otsassa; Strich, Blesse (an der Stirn des Pferdes, der Kuh)', Trj. *jǎγə!* 'laukki; Blesse', Ni. *jǎwə!* 'tähti (hevosen otsassa; ei: laukki); Stern (an der Stirn des Pferdes; nicht Blesse)'.

Merkityspuoli tuskin nytkään tuottaa mainittavia vaikeuksia: alkuperäinen merkitys on voinut olla 'piirto, täplä' tjs., eikä äänneasunkaan voida sanoa estävän rinnastusta. Huomattakoon, että puheena olevassa ostjakin sanassa kantaostj. **l* tai **!* äänteen jatkona on odotusten mukaisesti kaikkialla *l* ja että suom.-ugr. **-lk*:-n jatkajassa jo kantaostjakissa säännöllisesti on tapahtunut metateesi **-lk* > **-kl*- (esim. ostj. *měγət*, *mōγəl* jne. 'rinta' ~ lp. *miel'gá*, unk. *mell*). Näin ollen tuntuu ostj. *jǎγə!* hyvin sopivan ainakin unk. *jel* sanan vastineeksi. Eikä kai oikeastaan mikään muu seikka kuin etäisyys voi estää pitämästä näitä kumpaakin suom. *jälki* sanan mahdollisina vastineina. Mutta kuten monesta muusta tapauksesta tiedetään ja kuten on luonnollistakin, tällainen este ei suinkaan aina ole ehdoton.

132. Vir. *kuruk*

Virolaisessa aikakauslehdessä Eesti Keel (1922, s. 80) mainitaan sana *kuruk* (gen. *kuruka*), esitetään epäillen sen merkitykseksi 'vähäinen ylänkö?' ('väike kõrgustik?') ja kotipaikaksi Pohjois-Viljanninmaa sekä mahdollisesti myös Pohjois-Tartumaa («Põhja-Viljandim., Põhja-Tartum.»). Sana on otettu mukaan myös Arnold Kaskin ja Albert Saaresten Lisasõnastik kirjaan («*kuruk*, -a — väike kõrgustik. VIP.»), mutta enempää ei tämän kirjoittajalla ole siitä tietoja.

Sana on ehkä kannattanut mainita sen vuoksi, että se sekä äänneasun että

merkityksen osalta jopa huvittavasti muistuttaa seuraavaa tšeremissin sanaa: (Wichm.) KB *kārāk*, U *kūrāk* 'Berg, Anhöhe', (Paas.) O *kurāk*, *kuruk* 'Hügel', jonka lopussa oleva *-k* varmasti on johtopääte (samanlainen *-k* tavataan mm. sanoissa KB *kāmđāk*, U *kumđāk*, B *kumđuk* 'Breite', KB *kāmāk*, U *kümāk* 'verkehrt, umgestürzt', KB, U *kūzāk* 'Mitgift' ym.; vrt. WICHMANN JSFOu. XXX: 6, s. 11).

Viron ja tšeremissin sanojen suuri yhdenkaltaisuus voi hyvinkin olla pelkkää sattumaa, mutta jälkimmäisellä tuntuu sen sijaan olevan varmempi vastine sekä lapissa että syrjäänissä. Edellisestä mainitsee Wiklund Luulajan lapin sanakirjassaan substantiivin *korro-* 'Bergrücken'; Grundström kirjoittaa *kārrā* ja kääntää sen saksaksi sanoilla 'länglicher, niedriger, mit Kiefernwald bewachsener Landrücken, länger und höher als *kielas* ['ebene Kiefernheide' jne.]; freiliegender (niedriger) Bergrücken'. Ja Wichmannin—Uotilan syrjäänin kielen sanakirja sisältää substantiivin *kir* 'steiler Abhang am Fluss, steiles Flussufer, steiler Abhang, Anhöhe, kleiner Berg'.

Näiden ja tšeremissin sanojen yhdistämiselle ei pitäisi olla esteitä. Ensi tavussa on varmaan ollut alkujaan *u* (samoin kuin esim. sanassa *tuli* 'Feuer', lp. *dollá*, tšer. *tāl*, *tul*, syrj. *tīl*). Joka tapauksessa tässä esitetty mahdollisuus tuntuu paljon luontevammalta kuin mainittujen tšeremissin ja syrjäänin sanojen vertaaminen, vaikkakin epäroiden, suom. *korkea* 'hoch', lp. *goargād* ja lisäksi mordM *kār'ka* 'tief' sanaan (vrt. esim. UOTILA Syrj. Chr. 97).

133. Suom. *ventää*

T. I. ITKONEN ON (SUSA XXXII: 3, s. 83) maininnut Lapin suomesta verbin *ventää* 'pitää hihnassa, lieassa (poroa)', *ventyä* intr., jota käytetään myös kuvaannollisesti, esim. *synti ventää ihmistä*, *ventyä himoissa*. Kun sana suomessa on suhteellisen rikas johdannaisista (esim. *vento* : *syysvento*, *ventoporo* jne., *venne* : *olla venteessä*) ja merkitykseltään laaja-alainen, niin sitä Itkosen mukaan tuskin voidaan pitää, ahtaanpuoleisesta levinneisyysalueesta huolimatta, lapin kielestä omaksuttuna lainana, sanasta, jonka Itkonen samalla esittää sen etymologiseksi vastineeksi: lpPi. (Ruong), N (Niels.) *vəd'det* 'keep tied, tethered', N *vəd'dut* 'be kept tied up (of animals)', I (Itk.) *veddiđ* 'pitää hihnassa, lieassa (poroa)'. Nämä seikat onkin tietysti otettava varteen. Kun useilla suomen johdannaisilla on vastine lapissakin, esim. *ventyä* = lp. *vəd'dut* ; *venne* (*venteessä*) = lp. *vəd'dá-* (*vəd'dág-*), tuntuu sanojen keskinäinen suhde sangen läheiseltä. Ehkäpä kaksikieliset sekä suomea että lappia taitavat henkilöt ovat tässä kuten niin monessa muussakin tapauksessa eräänlaisen vaiston avulla korvanneet toisen kielen johdannaiset etymologisestikin vastaavilla toisen kielen sanatyypeillä, mallina tietysti muut merkitykseltään ja rakenteeltaan

samankaltaiset sanat. Tällöin tuntuu mahdolliselta, että lähtökohtana sitenkin on ollut lappi, että suomalainen murrekana on lapista saatua lainaa.

Miten asia lieneekin, joka tapauksessa ainakin obinugrilaisissa kielissä on verbi, joka hyvin sopii puheenalaisten sanojen etymologiseksi vastineeksi. Ostjakissa tavataan useita johdannaisia, jotka edellyttävät perusvartaloa *wānt- t. *wānt-:

ostjKr. wānttā 'kuljettaa, johdattaa, taluttaa (esim. hevosta, sokeaa); führen, lenken, an der Hand leiten (z.B. ein Pferd, einen Blinden)', Trj. wānt'ā'ā 'talua, taluttaa (hevosta, poroa, sokeaa, lasta), kulkea venettä rantaa pitkin köydellä hinaten; an der Hand leiten, führen (ein Pferd, Renntier, einen Blinden, ein Kind); ein Boot treideln', winp'ās '(hevosen) marhaminta; Halfterstrick (des Pferdes)', wānt'o'χ 'vetoköysi; Zugleine', Ni. wāntlltā, Kaz. wānt'lttāli 'talua, taluttaa (hevosta, sokeaa); an der Hand leiten, führen (ein Pferd, einen Blinden)' jne.

Vogulin vastaava sana edellyttää *βānt- vartaloa: (Ahlqv.) vānttam, vāntimlan, vānttālem 'leiten, führen', (Munk.-Szil.) vāntti, LU vantenti 'führen', (Kann.) T βentt-, KU βōāntt-, βantatoā-, VNK βāntata-, LU βāntt-, LO βāntt- 'taluttaa, viedä'.²

Merkitysten kesken on kyllä eroavaisuutta, mutta tuskin kuitenkaan niin suurta, että se pakottaisi tai edes oikeuttaisi pitämään lappalais-suomalaista sanaa erillään vogulilais-ostjakkilaisesta. Esim. poroa on voitu pitää kiinni sekä laiumella syömässä että sitä talutettaessa. Sana on alunperin saattanutkin merkitä vain tällaista hihnassa pitämistä, sitten hihnasta taluttamista ja vihdoin yleensä taluttamista ja viemistä. Ja se mahdollisesti edustaakin lapille, vogulille ja ostjakille yhteistä vanhaa poronhoitosanastoa.

Y. H. TOIVONEN †

Etymologische Beobachtungen

131. Fi. jälki

Der Verfasser fügt zu fi. jälki 'Spur' und ung. jel 'Zeichen' usw., die schon seit langem etymologisch miteinander verbunden worden sind, ostj. jāy'el, jāw'el 'ein Ornament; Strick, Blesse (an der Stirn des Pferdes, der Kuh)', hinzu.

132. Est. kuruk

Das est. Dialektwort kuruk 'kleine Anhöhe?' ('väike kõrgustik?') erinnert vielleicht

nur zufällig an tscher. kuruk usw. 'Berg, Anhöhe, Hügel'; über das est. Wort haben dem Verfasser nur sehr wenige Angaben zur Verfügung gestanden. Als etymologische Entsprechungen zu dem tscher. Wort eignen sich vielleicht mit grösserer Sicherheit lpL kārā 'länglicher, niedriger, mit Kiefernwald bewachsener Landrücken' und syj. k'ir 'steiler Abhang am Fluss, steiles Flussufer, steiler Abhang, Anhöhe, kleiner Berg'.

² Sanan on maist. Matti Liimola hyväntahtoisesti kopioinut prof. Artturi Kanniston kokoelmista.

133. Fi. *ventää*

Das lapplandfinnische *ventää* 'anpflocken, tüdern (ein Rennier)' kann eine Entlehnung von dem gleichbedeutenden lp. Verb I *veDDið*, N *veD'det*, das T. I. Itkonen damit zusammengestellt hat, sein.

In den obugr. Sprachen scheint ein mit diesen vergleichbares Wort vorzukommen: wog. *vāntam* usw. 'leiten, führen', ostj. *wānttətä* etc. 'führen, an der Hand leiten (ein Pferd, Rentier, einen Blinden, ein Kind)'.

Y. H. TOIVONEN †